

En les diverses varietats del significat fonamental: «Dix l'abat al prior: —Nosaltres som lo cloveyll, e lo pinyó e lo *gra* és Blanquerna e sos scolans; e som ço de fora del dàtil, que hom menuga, e lo *gra* és la conservació de la sciència» (*Blanq.*, *NCl.* I, 296.18); «lo foc hac appetit de engendrar lo *gra* del pebre» (*Merav.*, Ag. I, 123), «la espiga és en potència en lo *gra* sots la terra». Tot seguit apareixen innombrables usos translaticis, per exemple: «espasa ab la punta quadrada, que vulgarment li diuhen *de gra d'ordi*», a. 1586 (*A. C. A.*, reg. 5676, *edictes*, c. 84); unitat de pes: «los apothecaris de nostres temps no usen més de estos pesos: *gra*, dels quals vint fan un *escripól* ---», OPou (*ThPu.*, 207) etc.

Propi de la nostra llengua, i a penes existent en castellà, francès etcètera, és l'ús col·lectiu (que *AlcM* registra des de 1549) i apareix en la *Cròn.* del Cerimoniós, en el *Procés de les Olives* etc.: això aviat cessa en els Pirineus així que passem dels límits de la llengua, i diuen *granos* com en castellà: «la cía <sitja> es para poner *grános*» a Plan de Gistau (1965), mentre que sembla estendre's força més enllà del límit Nord: i corresponen a dites nostres les frases provençals: «tout ié vai, la paio e lou *gran*», «lou *gran* fai la graisso» (*TdF*). En el sentit de 'pústula, petit tumor', és en canvi comú amb el castellà i altres llengües germanes (prov. *marrít gran* 'mauvals bouton, pustule maligne, anthrax', *gran de veïrola* 'grain de petite vérole', *TdF*); entre nosaltres ja es troba en el S. XVII almenys («*gra* --- en la pell: vari, ectymata, eruptiones», *DTo.* 1647; «*gra* o pústula que naix a la cara, cara cuberta de *grans*, nas sembrat de *grans* vermells ---», Lacav.), i avui és usual almenys fins a Mallorca («en lloc del nas hi havia un *gra* vermell», Joan Rosselló, *Manyoc*, 60), fins al Pallars Sobirà (*un gra*, *un mal grá*, Farrera, 1934), i també segueix per l'Alt Aragó (*gráno* 'gra o butllofa que es fa a una persona', comparat a les *buišikas del latón* 'veixigues que se li fan al porcell' a Bielsa, 1965).

Extensions vegetals més conspícues són un *gra de raïm* (cast. *uva*, it. *ácino*, angl. *a grape*) [*gra del rahim*: «vinaceum» 1647, *grellet del gra de rahim* 1670, *DTo.*], «los grans de rahim guaytaven per entremitj de les fulles: per assí 'l moscatell, per allà la fosca garnacha, lo verdós picapoll, la blanca malvasia», Martí i Folguera (tarrag., 1850, *Lo caragirat*, 78): comú avui fins al cat. central (a Bna. més vulgar *un raïm*) etc. i fins a l'extrem NO.: «un *gra de raïm*», Farrera, Estaon (1933-4); un *gra d'all* [*gra de all*: acini bulbus», Lacav., s. v. *all*], d'ús general avui almenys a tot el Prnc. (Bna., Emp., Alt Pallars fins a Tavascan, 1934), però estrany al cast. (*diente de ajo*, fr. (*gousse d'ail*), i la major part de la llengua d'oc (on quasi pertot es diu *galhoun* aran., gc. etc.) o *cueisso*, llevat de l'altllgd. (*gra d'alb*, *gra d'al*, *TdF*). Els *grans del rosari*, que també crec general a tot el territori (almenys fins al cap de Vall Ferrera, Tor, 1932) i ja ho veiem en el *DTo.* 1647 (cf. cast. *cuentas del rosario*). Renunciant a la inacabable resta de la fraseologia: «després, per coronar-la ab volta indestructible, / s'acotan cent es-

patlles, com arcs de campanar, / y *de gra a gra* s'hi assenta lo rocatam terrible, / sens fer les cariàtides de carn, debategar», *Atl.* (172).

DERIV.: *Grana* [coll., S. XVI], del ll. GRANA 'grans', plural de GRANUM: «arna de la *grana*: blatta», OPou (*ThPu.*, 89), «al cavall que m'espera --- / baixeu-li *grana* y civada», Cançó del Comte N'Arnau (MilàF, *Romllo.*, 78.61); «si repareu en la *grana* dels marxívols», em deien pagesos d'Osona (La Guixa, 1935), «sabreu si s'ha d'esperar bona collita o dolenta»; «la Europa tu arrancares de l'Àfrica; les dues / dels braços de l'Atlàntida d'un cop jo arrancaré, / y a aqueix cor de la terra, sos fills y filles, nues, / del Déu, que adora, als poltres per *grana* llençaré», *Atl.* (124); «donà *grana* al matxo, tirà al rastell un braçat d'herba, y entrà a la cuyna», Bosch de la T. (*Lena*, 27). De vegades també en plural «ma casa és proveïda --- / i de totes les *granes* de l'istiu / ---», JoCarner (cita en HIVERN).

Grana de capellà 'el llevant-de-taula o postres consistent en un platet d'ametlles seques, avellanes, panes i pinyons' (o bé *grana de músics*): no recordava haver-ho sentit fins als anys 50, però ja es deia abans: «els adroguers --- no donen l'abast a vendre tota mena de viandes fredes i *gr. de c.*, i nous i figues ---», Coromines, 1926 (*L'Aplec de Sant Pau*, StPol, § 4, *Diaris i Rec.* II, 260).

No és més que una antiga aplicació del col·lectiu-plural GRANA, en l'accepció 'kermes, cotxinilla de la porpra o de tenyir de vermell' [S. XIII]: «carga de *grana*», Tarifa de Bna. de 1271, on ja figura també per a la roba tenyida amb allò «drap vermeyl de *grana*» (*EntreDL* I, 155ss., §§ 6, 62); per a la possibilitat incerta d'un calc de l'àrab, V. DCEC II, 769b12-20; V. altres testimonis del cat. *grana assaonada* o *garbellada*, anys 1269 i 1322, en docs. de València i Narbona, a GARBELL (paràgraf 10).

«Com lo portaven a enterrar, los tres cavallers se vestiren de vermell ab robes de *grana*, e tot quant portaven era vermell, significant venjança, e sens plorar ni fer negun senyal de tristor», «sobre la jornea portava una aljuba de *grana*», JoMartorell (Ag. I, 209, 261); «el vermetel m'agrada - qu'és un bonic colór: / faldelletes de *grana* - sabatas amb taló» en una porquerola que crec del S. XVI (MilàF, *Romllo.*, 541C); «felte ---, roba de *grana*: vestis purpurea; gramalla ---», «carmesí --- / color de *grana*: coccinus, purpureus», «toquilla o capellet ---, barretet de *grana* per dormir ---», OPou (*ThPu.*, 316, 319, 307).

Granar [Llull], derivat comú a totes les llengües romàniques de Gàl·lia i Hispània, sens dubte ja molt antic: «Déus és aquella cosa qui fa ploure o florir e *granar*», «lo hom tallava lo arbre que fullava e floria, mas no *granava*» (*Merav.*, Ag. I, 17, 159); «La galerna i el llamp, el torb i la tempesta, / sobre l'ample terrer l'han combatuda a ras / --- / enlaira el seu perfum, secret com la pregària / --- / que floriria encara si aquesta terra, amarga, / un dia fos coberta d'una crosta de sal! / Però l'alè de Déu novament hi circula! / I, *granant* en silenci les espigues del mal, / ella traurà